

Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007

Kapitel: Butiksstöld

Hela publikationen finns att beställa eller ladda ner på www.bra.se/go/297

BUTIKSSTÖLD

Louise Ekström

Sammanfattning

År 2007 anmäldes cirka 58 000 butiksstölder, vilket är en ökning med 11 procent jämfört med år 2000. Utvecklingen av antalet butiks-rån har alltsedan början av 1990-talet utmärkts av stora nivåfluktuationer kring en svagt nedåtgående trend och det är därför ännu för tidigt att uttala sig om huruvida de senaste årens uppgång är av mer tillfälligt slag eller utgör ett trendbrott. Butiksstölder har därtill ett stort mörkertal, vilket gör att det är mycket svårt att bedöma brottslighetens omfattning och utveckling. I vilken utsträckning de butiksstölder som sker kommer till rättsväsendets kännedom beror i huvudsak på intensiteten i butikens bevakningsinsatser.

Genom att butiksstölder är ett så kallat ingripandebrott, kan en jämförelsevis stor andel av de anmälda brotten klaras upp. År 2007 var upplklaringsprocenten 61 procent, varav en övervägande del (42 procent) klarades upp genom att en gärningsperson kunde bindas till brottet. År 2007 misstänktes cirka 20 400 personer för butiksstöld. Omkring två femtedelar (40 procent) av de misstänkta personerna var kvinnor medan en knapp femtedel (18 procent) utgjordes av ungdomar under 18 år. Bland dem som lagfördes för snatteri som huvudbrott år 2007 fick 62 procent böter (genom dom eller strafföreläggande) som huvudpåföljd.

Inledning

Butiksstölder handlar ofta om tillgrepp till relativt låga belopp och de flesta stölder i butik sorterar därför under den lindrigare formen av stöldbrott – snatteri. Samtidigt som butiksstölder räknas till den mindre allvarligare brottsligheten, utgör de på grund av sitt stora antal ett omfattande problem för såväl handeln som samhället i stort. Branschorganisationen Svensk Handel uppskattar att den svenska detaljhandeln varje år drabbas av förluster för miljardbelopp till följd av brottsligt svinn. Därtill kommer stora kostnader för investeringar i brottsförebyggande åtgärder och kontrollsystem. Även för rättsväsen-

det innebär hanteringen av de cirka 60 000 butiksstölder som anmäls årligen en inte helt obetydlig belastning.

Med butiksstöld avses stöld och snatteri i butik, varuhus eller kommersiell utställningslokal. Vid rubriceringen av ett butikstillgrepp utgör enligt praxis det tillgripnas värde i allmänhet den avgörande omständigheten. Högsta domstolen har i flera avgöranden slagit fast att gränsen mellan stöld och snatteri normalt ska dras vid ett värde om 800 kronor (se det av Högsta domstolen senast meddelade avgörandet i frågan NJA 2003 s. 495). I brottsstatistiken redovisas stölder och snatterier i butik under en gemensam brottskategori (butiksstöld), vilket innebär att det inte är möjligt att särskilja de två brotten från varandra. Ett rimligt antagande är dock att huvuddelen av de polisanmälda butiksstölderna utgör snatterier (Brå 1998, Brå 2004).

Butiksstölder upptäcks främst genom kontrollåtgärder i butikerna och inordnas därmed under kategorin spanings- och ingripandebrott. Det innebär att de anmälda brotten till stor del speglar hur omfattande och effektiv bevakningen är i butikerna. Förmodligen är det endast en liten del av alla butiksstölder som upptäcks och anmäls till polisen till följd av butikernas kontroller, och det faktiska antalet butiksstölder bedöms därför vara mycket större än den registrerade brottsligheten. Det stora mörkertalet vid butiksstölder innebär att det inte är möjligt att uttala sig om butiksstöldernas omfattning utifrån uppgifter i anmälningsstatistiken. Om mörkertalet förändras över tid kan det även vara svårt att använda anmälningsstatistiken för att bedöma butiksstöldernas relativa utveckling. Däremot kan statistiken till exempel användas som ett grovt uppföljningsinstrument för att utvärdera insatser mot butiksstölder eller för att upptäcka eventuella trendförändringar och lokala skillnader som sedan kan följas upp med andra mått.

För att få en tillförlitlig bild av butiksstöldernas omfattning och utveckling måste man komplettera kriminalstatistiken med kunskap från alternativa källor. Det kan exempelvis röra sig om uppgifter om brottsligt svinn eller observations- och självdeklarationsundersökningar. Var och en av dessa källor har sina brister, men genom att kombinera dem kan man sannolikt få fram en mer rättvisande bild av butiksstöldernas omfattning och utveckling.

Omfattning och utveckling

Omfattning och mörkertal

År 2007 anmäldes drygt 57 900 stölder och snatterier i butik, vilket motsvarar knappt 5 procent av den totala registrerade brottsligheten och cirka 10 procent av samtliga anmälda tillgreppsbrott samma år.

Som nämnts ovan förblir många butiksstölder oupptäckta och av dem som trots allt upptäcks anmäls inte alla till polisen. Huruvida de

stöld och snatterier som upptäcks också anmäls till polisen anses i huvudsak bero på tre faktorer: värdet på det tillgripna, butikens rutiner för brottsanmälan och stöldernas omfattning (Brå 2002). Eftersom det ofta saknas ett ekonomiskt incitament för att göra en polis-anmälan i det enskilda fallet, styrs anmälningsbenägenheten snarare av butikernas rutiner för att beivra snatterier och stöld. Det är vidare troligt att anmälningsrutiner, liksom kontrollinsatsernas intensitet, samvarierar med hur omfattande problemet med stöld är i den enskilda butiken.

Ett särskilt problem för butiker är interna stöld som begås av butikens personal. Denna grupp står normalt sett inte under samma kontroll som butikskunderna och har genom sin delaktighet i verksamheten även möjlighet att begå mer raffinerade och svårupptäckta stöld. Det är därför rimligt att anta att mörkertalet för den interna stöldbrottsligheten är större än för de kundrelaterade butiksstölderna (Brå 2002).

Alternativa datakällor för butiksstöldernas omfattning

Det saknas i dag undersökningar som på ett tillförlitligt sätt mäter butiksstöldernas omfattning. En metod som ofta används för att mäta den *faktiska* stöldbrottsligheten i butiker och varuhus är uppskattningar av svinnet inom den svenska handeln. Sådana skattningar är emellertid mycket osäkra, inte minst på grund av svårigheten att urskilja det brottsliga svinnet från annan typ av svinn i företagets bokföring. Det gäller till exempel administrativt svinn (fel vid inventering, kassahantering o.d.) och fysiskt svinn (förstörda varor med mera). Ett annat problem är att skattningarna troligtvis även omfattar annan typ av vinningsbrottslighet inom detaljhandel utöver rena stöld, exempelvis bedrägerier. Det medför att resultaten från skattningar av detta slag ofta uppvisar kraftiga variationer. Vidare ger sådana skattningar endast information om butikernas uppskattade förluster till följd av stöld, inte antalet stöldtillfällen, vilket ytterligare försvårar tolkningen av resultaten. Sammanfattningsvis bör skattningar som baseras på uppgifter om brottsligt svinn tolkas med en viss försiktighet.

Enligt uppgifter från Svensk Handel uppgick det brottsliga svinnet inom detaljhandeln till närmare 12 miljarder kronor år 2006, motsvarande 3 procent av den totala omsättningen. Trots att uppgifter om det brottsliga svinnet endast ger en mycket grov fingervisning om butiksstöldernas omfattning är det uppenbart att det endast är en bråkdel av alla stöldbrott i butik som upptäcks och anmäls till polisen.

Hur stor andel av butiksstölderna som begås internt är oklart. I äldre studier har man uppskattat att de interna stölderna utgör mellan 10 och 30 procent av samtliga stöld i butik (RPS 1993, Brå 2002), medan Svensk Handel uppskattar att cirka en fjärdedel av det brottsliga svinnet år 2006 kan hänföras till interna stöld.

I en nyligen genomförd internationellt jämförande undersökning av stölder och snatterier inom ett urval av butiker i detaljhandeln, *The Global Retail Theft Barometer*, uppskattades kostnaden för stölder och snatterier (inklusive brottsförebyggande åtgärder) till 1,32 procent av den totala omsättningen inom den svenska detaljhandeln år 2006/2007. Enligt undersökningen ligger Sverige tillsammans med Finland på den högsta nivån i Norden och något högre än genomsnittet för Västeuropa på 1,26 procent, men lägre än genomsnittet på 1,36 procent för samtliga 32 länder i Europa. Skillnaderna är dock små och av resultaten kan man konstatera att omfattningen av det brottsliga svinnet är påtagligt lika i de europeiska länderna (Bamfield 2007).

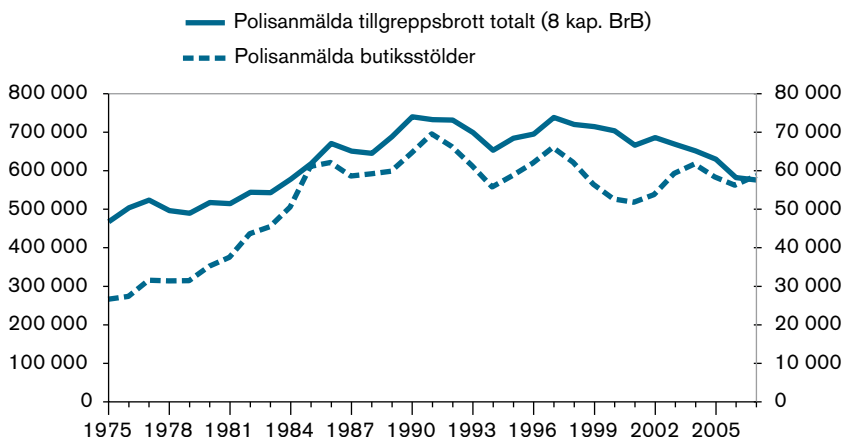
Bilden av hur vanligt det är med butiksstöld kan kompletteras med kunskap från observations- och självdeklarationsundersökningar. Observationsstudier, där butikskontrollanter skuggar ett slumpmässigt urval av kunder, har inte genomförts i Sverige. Däremot kan man få en bild av hur vanligt det är att 15-åringar begår butiksstölder från den Nationella skolundersökningen (NSU), som är en löpande självdeklarationsundersökning bland elever i nionde klass i Sverige. Enligt resultat från undersökningarna (1995–2005) uppger omkring var tredje skolungdom att han eller hon har tagit något i en affär det senaste kalenderåret (se även under rubriken Gärningspersoner nedan).

Brottsutvecklingen 1975–2007

År 2007 anmäldes drygt 57 900 butiksstölder, vilket är en ökning med 3 procent jämfört med år 2006. Sett till hela 2000-talet har antalet anmälda stölder i butik ökat med cirka 11 procent eller knappt 5 900 brott. De senaste två årens ökning följer emellertid på ett par år med ett minskande antal anmälningar och utvecklingen faller således in i ett mönster av nivåmässiga variationer som varit utmärkande för de anmälda butiksstölderna de senaste tjugo åren (se figur 1). De anmälda butiksstölderna är dock fortfarande färre än toppåret 1991 då cirka 69 500 snatterier och stölder i butik anmäldes.

Studeras utvecklingen i ett längre perspektiv framträder en kraftig ökning av de anmälda butiksstölderna. Mellan år 1975 och år 1991 skedde nästan en tredubbling av antalet butiksstölder, från knappt 26 600 till drygt 69 500 anmälda butiksstölder. Därefter har, som redan nämnts, antalet butiksstölder fluktuerat kring en nivå på i genomsnitt 58 800 butiksstölder årligen i en svagt nedåtgående trend. Det årliga antalet anmälda butiksstölder har under perioden 1992–2007 varierat med som högst ± 10 procent per år.

Som framgår av figur 1 följer antalet anmälda stölder i butik i princip utvecklingen för det totala antalet stöld- och tillgreppsbrott. Det talar för att utvecklingen av stölder i butik och stöldbrottsligheten generellt i huvudsak styrs av samma mekanismer. Den långsiktiga ök-

Figur 1. Antalet polisanmälda butiksstölder (höger y-axel) respektive tillgreppsbrott totalt (vänster y-axel), åren 1975–2007. Källa: Brå.

ningen av butiksstölder förklaras också, i likhet med stöldbrottsligheten totalt, främst av att det har skett stora förändringar i den så kallade tillfällesstrukturen över tid (Brå 1998, Hofer och Tham 2000). Inom handeln har förändringar såsom övergången från försäljning över disk till självbetjäning, tillsammans med etableringen av allt fler butiker, stormarknader och varuhus, successivt inneburit en ökad tillgång på stöldbegärliga varor och därmed fler möjligheter till att begå brott. Effekten av förändringar i tillfällesstrukturen inom handeln var som störst under 1960–1970-talen, men fortsätter än i dag (exempelvis genom införandet av självskanning av priset på varor i butik och snabbkassor utan personal). En annan mer generell förklaring som framförts som bidragande orsak till stöldbrottslighetens utveckling är det sedan 1970-talet växande narkotikamissbruket (Knutsson 1996). Därutöver torde en delförklaring till ökningen vara att butikerna i allt högre grad kommit att uppmärksamma problemet med stölder och att kontrollinsatserna därmed blivit mer omfattande med tiden (Brå 2001).

Som framgår av figur 1 indikerar anmälningsstatistiken att ökningen av butiksstölderna avstannade i början av 1990-talet. De kraftiga variationer som markerar utvecklingen därefter är svåra att förklara. Ett rimligt antagande är att variationerna i anmälningsstatistiken avspeglar de insatser som vidtas inom handeln för att beivra stöldbrotten, men samtidigt tyder samstämmigheten med utvecklingen av de övriga stöldbrotten på att anmälningarnas nivå även påverkas av andra mer generella faktorer. En hypotes som lagts fram i det avseendet är att

intensiteten och omfattningen av bevakningen inom detaljhandeln varierar med storleken på den faktiska omfattningen av stölder och att anmälningsstatistiken därför torde beskriva den faktiska brottsutvecklingen tämligen väl. Växelverkan mellan kontrollernas intensitet å ena sidan och den faktiska brottslighetens omfattning å andra sidan kan dock innebära att statistiken över anmälda brott ger en något förstärkt bild av brottslighetens faktiska utveckling (Brå 1998).

Offrer och gärningspersoner

Utsatta butiker

Vissa butiker drabbas i högre utsträckning än andra av stölder och snatterier. Utsattheten för brott är sällan slumpmässig, utan hänger ofta samman med vissa egenskaper hos butikerna eller andra omständigheter som skapar gynnsamma förutsättningar för brott. När det gäller butiksstölder kan man särskilt peka på fyra faktorer som kan ha betydelse för en butiks utsatthet: a) branschtillhörighet, b) butiksstorlek, kundunderlag och försäljningssätt, c) områdesegenskaper och d) omfattningen av säkerhetsåtgärder (Clarke 2002).

Att branschtillhörigheten antas ha betydelse för utsattheten för stöld och snatteri hänger samman med att vissa varor och varukategorier är mer attraktiva att stjäla än andra. Vidare tenderar större butiker och varuhus med stort kundunderlag att i högre grad utsättas för stölder och snatterier. Utsattheten för brott har även visat sig hänga samman med butikens närmiljö och andra yttre förutsättningar. Exempelvis har affärgator och köpcentrum uppvisat högre risk i det avseendet. Detsamma gäller för butiker som är placerade nära centrumområden, allmänna kommunikationsmedel eller i områden med sociala problem (Brå 1994, Clarke 2002).

Enligt Svensk Handel är de mest utsatta branscherna beräknat på svinnetts andel av omsättningen i fallande ordning byggvarumarknader, varuhus, klädbutiker och dagligvaruhandel. Lägst svinn har skobutiker och andra butiker som har varorna bakom disk eller inlåsta (Svensk Handel 2001). Motsvarande mönster framträder i en analys av ett slumpmässigt urval av anmälningar om stöld i Stockholms län år 2003 (Brå 2004). Erfarenheter visar vidare att det ofta är mindre och/eller mer kostsamma varor som tillgrips. Svensk Handel listar i nämnd ordning godis, rakprodukter, batterier, filmrullar och kaffe som de fem mest attraktiva varorna att stjäla (Svensk Handel 2001). Liknande resultat har även framkommit i internationella studier (Clarke 2005, Adams och Hollinger 2006, Bamfield 2006).

Gärningspersoner

Den främsta källan som finns att tillgå för kunskap om gärningspersoner är statistiken över misstänkta personer. När man använder misstänkestatistiken är det dock viktigt att komma ihåg att de misstänkta personerna endast utgör ett mycket begränsat urval av alla de gärningspersoner som faktiskt begår butiksstöld. Även om upptäcktsrisken kan antas vara slumpmässig, står det klart att mer högfrekventa gärningspersoner löper en större risk för upptäckt än tillfälliga brottslingar. Det är också tänkbart att butikspersonal och väktare är mer uppmärksamma på vissa kundgrupper än andra, exempelvis ungdomar, invandrare eller missbrukare, och att vissa grupper av den anledningen kan vara överrepresenterade i statistiken (Farrington 1999).

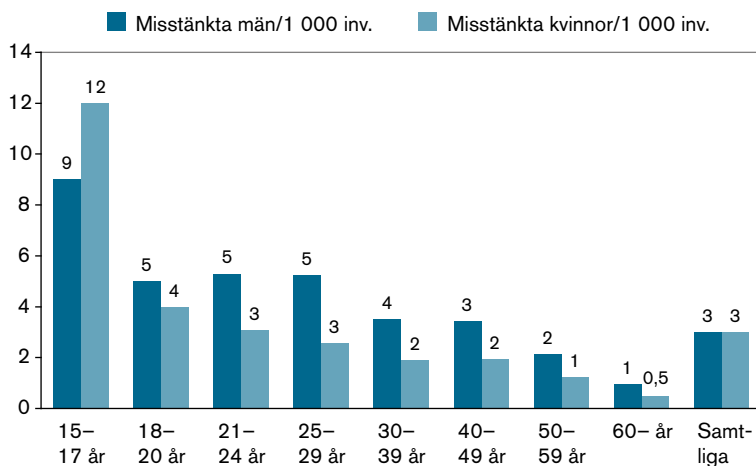
KÖN OCH ÅLDER BLAND MISSTÄNKTA FÖR BUTIKSSTÖLD

År 2007 var omkring 20 400 personer misstänkta för butiksstöld. Misstänkarna omfattade totalt sett 29 800 brottsdeltaganden, vilket innebär att det fanns en skäligen misstänkt person vid varannan anmäld butiksstöld detta år (se även under rubriken Rättsväsendets hantering nedan). Andelen skäligen misstänkta personer vid butiksstöld är i förhållande till många andra tillgreppsbrott mycket hög.

Bland de personer som misstänktes för butiksstöld år 2007 var 40 procent kvinnor. Andelen kvinnor är således omkring dubbelt så stor bland personer misstänkta för butiksstöld som bland brottsmisstänkta personer totalt sett. Utvecklingen av snatteribrott har varit påfallande lika för män och kvinnor, och kvinnornas andel har legat på denna nivå alltsedan år 1984 (när kön infördes i redovisningen av misstänkta personer).

Det är inte enkelt att förklara den relativt sett höga kvinnorepresentationen vid butiksstöld. Kort kan nämnas att tidigare studier har visat att kvinnors brottslighet tenderar att vara mer instrumentell (nyttotriktad) och mindre våldsam än männens brottslighet (Brå 1990, Brå 1999b). Inom den kriminologiska forskningen har det även pekats på att tillfällesstrukturen kan se olika ut för kvinnor och män. Bland annat har det påpekats att kvinnor allmänt sett spenderar mer tid i butiker och därmed har fler tillfällen att begå butiksstöld i jämförelse med männen (Brå 1998, se även kapitlet *Kvinnors brottslighet*).

Butiksstöld och snatterier betraktas som ett typiskt ungdomsbrott i den meningen att en förhållandevis stor andel ungdomar begår detta brott. Att stöld i butik är ett av de mer vanligt förekommande brotten bland ungdomar framgår av Brå:s skolundersökningar. Enligt de senaste resultaten från år 2005 uppgav cirka 23 procent av pojkarna och 20 procent av flickorna att de stulit eller snattat i butik det senaste året. I jämförelse med 1995 års undersökning, då motsvarande andelar uppgick till 41 respektive 33 procent, har den självrapporterade brottslighe-

Figur 2. Antal kvinnor och män misstänkta för butiksstöld per 1 000 invånare i medelbefolkningen, efter ålder. År 2006. Källa: Brå, SCB.

ten dock minskat påtagligt. Undersökningarna visar även på en generell minskning av ungdomarnas självdeklarerade brottslighet över tid, liksom på en allt lägre tolerans för brott (Brå 2006b).

Ser man till statistiken över misstänkta personer framgår att ungdomar i åldern 15-17 år endast svarar för totalt knappt en femtedel (18 procent) av de misstänkta för butiksstöld år 2007. I relation till åldersgruppens storlek i befolkningen är ungdomar under 18 år dock tydligt överrepresenterade bland de misstänkta personerna (se figur 2). När det gäller de yngre gärningspersonerna i åldern 15-17 år är antalet misstänkta per 1 000 invånare mer än dubbelt så stort som i befolkningen totalt sett. Bland unga flickor i samma åldersgrupp är antalet misstänkta per 1 000 invånare hela fyra gånger större än för samtliga kvinnor misstänkta för butiksstöld.

BROTTSBELASTNING

Gärningspersonerna vid butiksstöld har beskrivits som en heterogen grupp bestående av såväl vanemässiga och professionella kriminella som tillfällesbrottslingar, med tonvikt på den senare kategorin (se bl.a. Cameron 1964, Moore 1983, Abelson 1989). De misstänkta brottsbelastning redovisas inte i kriminalstatistiken, men en fingervisning om gärningspersonernas brottsbelastning kan fås från uppgifter om tidigare belastning bland lagförda för snatteri. Av dem som lagfördes för snatteri som huvudbrott år 2007 var drygt hälften (55 procent) tidigare ostraffade sedan tidigare. En knapp femtedel (18 procent) hade lagförts

vid ett till två tidigare tillfällen och 28 procent vid minst tre tidigare tillfällen, varav omkring 11 procent vid minst tio tillfällen. En specialstudie av brottsbelastningen bland samtliga personer som *misstänktes* för butiksstöld och snatteri år 2003 visar dock på en något högre brottsbelastning: närmare två tredjedelar (63 procent) av personerna var sedan tidigare lagförda för brott vid tidpunkten för den aktuella brottsmisstanken. De flesta av dem som var brottsbelastade (70 procent) hade lagförts vid minst tre tillfällen och nästan två femtedelar (38 procent) vid minst tio tillfällen (Brå 2004). Även om man, som det har påpekats tidigare, måste beakta att de misstänkta personerna endast utgör en mycket liten del av alla som begår butiksstölder och att urvalet sannolikt inte speglar den »typiske« butiks-snattaren, visar studien att det finns en grupp mycket *grovt* belastade gärningspersoner som begår butiksstölder.

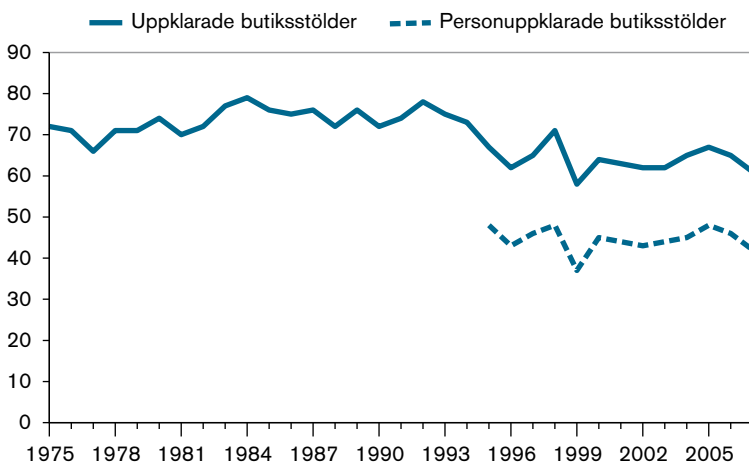
Inslaget av mer vanemässiga och professionella brottslingar gör sig även gällande genom att det finns kopplingar mellan snatteri och stölder i butik och hälerimarknaden. Enligt en Brå-rapport om häleri handlar det då oftast om mer professionella tjuvar som antingen systematiskt stjälar mindre och/eller dyrbara varor för vidareförsäljning, exempelvis till oseriösa butiker, eller som stjälar exklusiva varor på beställning av en kund. Insiderstölder som begås av butikens personal utgör också bidrag till hälerimarkanden (Brå 2006a). Inom forskningen har man även pekat på narkotikamissbrukare som en identifierbar grupp bland dem som mer vanemässigt begår stölder och snatteri för vidareförsäljning (Bennett m.fl.).

Hanteringen i rättsväsendet

Uppklaring

Butiksstölder är ett så kallat ingripandebrott, vilket innebär att en förhållandevis stor andel (61 procent år 2007) av de anmälda brotten klaras upp. I en övervägande del sker uppklaringen genom att en gärningsperson kan identifieras och bindas till brottet. Den så kallade personuppklaringsprocenten – det vill säga andelen anmälda brott som lett till åtalsbeslut eller lagföring genom strafförelägganden eller åtalsunderlåtelse – är följaktligen relativt hög och uppgick år 2007 till 42 procent (se figur 3). En annan vanlig uppklaringsgrund vid butiksstöld är att den misstänkte gärningspersonen inte är straffmyndig (under 15 år) och åtal därför inte kan väckas. År 2007 kunde 8 procent av de anmälda brotten (4 800 brott) klaras upp av detta skäl.

Såväl andelen uppklarade som personuppklarade butiksstölder har legat på en konstant nivå sedan mitten av 1990-talet. Sett i ett längre perspektiv har uppklaringsprocenten dock minskat, från en nivå på i genomsnitt 74 procent under åren 1975–1994 till en nivå på i genom-

Figur 3. Uppklarings- respektive personuppklaringsprocenten för butiksstöld, åren 1975–2007. Källa: Brå.

snitt 64 procent under perioden därefter. En större del av minskningen återfinns i den så kallade *tekniska uppklaringen* av butiksstölder och kan troligtvis främst förklaras av en minskad användning av rapporteftergifter inom polisen (Brå 1999).

Lagföring

Butiksstöld är inte en renodlad juridisk kategori, utan redovisas tillsammans med andra typer av tillgreppsbrott under 8 kap. 1–2 § i brottsbalken i lagföringsstatistiken. Det går inte att urskilja butiksstölderna från andra typer av stöld (1 §) i statistiken över anmälda brott. Ett rimligt antagande är dock att en stor del lagföringar om snatteri (2 §) rör butikssnatterier⁹⁰.

⁹⁰ Påståendet att butikssnatterier utgör en större del av lagföringarna med snatteri som huvudbrott bygger på de två antagandena att a) butikssnatterier anmäls oftare än andra typer av snatterier och b) att butikssnatterier oftare leder till lagföring än andra typer av snatterier. Att butiker anmäler oftare än andra typer av brottsoffer beror på att de vanligtvis drabbas av upprepade stölder och därför ofta har som princip att anmäla brott. Detta trots att värdet på det tillgripna är mycket lågt och det därför sällan finns något ekonomiskt incitament för att anmäla snatteri, något som kan få privatpersoner att avstå från anmälan. Att butikssnatterier lagförs ofta förklaras (utöver att de anmäls oftare) av att gärningspersonen vid butiksstöld ofta ertappas på bar gärning och att personuppklaringen därför är högre än vid många andra typer av snatterier och stölder.

År 2007 lagfördes knappt 13 600 personer för snatteri som huvudbrott⁹¹. Straffet för snatteri är böter och följaktligen erhöll en övervägande majoritet (62 procent) av dem som lagfördes för snatteri böter genom dom eller strafföreläggande som huvudpåföljd. Enbart strafföreläggande utgjorde 40 procent av lagföringarna och är således den vanligaste påföljden vid snatteri. Nästan lika vanligt (37 procent) var dock att åklagaren meddelade åtalsunderlåtelse för brottet. Ser man enbart till de ungdomar i åldern 15–20 år som lagfördes för snatteri år 2007 är förhållandet emellertid det omvända. Närmare 69 procent meddelades åtalsunderlåtelser, medan 30 procent fick böter i någon form. Andra påföljder för snatteri är mycket ovanliga.

Brottsförebyggande åtgärder och kriminalpolitik

Med hjälp av situationella åtgärder som tar sin utgångspunkt i själva brottsituationen och som syftar till att reducera tillfällena för brott kan man sannolikt förebygga en stor del av stölder och snatterier i butik. Åtgärder av denna typ kan handla om att försvåra för brottets genomförande, öka upptäcktsrisken, minska utbytet av eller rättfärdigandet av brott. En stor del av det brottsförebyggande arbetet faller således på butikernas ansvar. Det är dock osäkert i vilken utsträckning sådana åtgärder lyckas avstyra mer vanemässiga eller professionella brottslingar från att begå brott. Dessa grupper av gärningspersoner stjälar oftast varor för avyttring mot kontanter eller som försörjning av ett missbruk och är sannolikt mer motiverade till att begå brott. De tenderar därför att med tiden lära sig bemästra olika typer av brottskydd (Hayes 1999). Det föreligger också en risk för överflyttningseffekter till andra brottsobjekt eller brottstyper. För att motverka brott som begås av denna grupp av gärningspersoner krävs troligtvis i stället mer riktade åtgärder.

Det finns i dag en uppsjö av preventionsåtgärder som kan vidtas för att förebygga stölder och snatterier i butik (se nedan). Tyvärr saknas kunskap om vilka åtgärder som är mer effektiva för att förebygga stölder och snatterier i butik. Det mesta av forskningen på området är därutöver begränsad till mindre, lokala fältstudier och det kan därför vara svårt att dra några generella slutsatser utifrån dem. Problemet med stölder och deras orsaker kan dessutom variera mellan olika butiker, vilket innebär att de brottsförebyggande åtgärderna bör anpassas

⁹¹ Som huvudbrott väljs, om flera brott ingår i en lagföring, det brott som har den strängaste straffskalan. Uppgiften omfattar således inte de personer som samtidigt lagförts för andra (grövra) brott och antalet utgör en minimiskattning av samtliga snatterilagföringar samma år. En tidigare genomgång av lagföringsuppgifter år 2003 visade dock att snatteribrottet utgjorde huvudbrott i 80 procent av samtliga lagföringar som innehöll snatteri.

till den enskilda butikens specifika problembild. Störst möjlighet att förebygga stölder i butik har man därför sannolikt om man antar ett problemorienterat arbetssätt som innebär att man kartlägger och analyserar butikens problem med stölder innan man vidtar åtgärder. På så vis kan man sannolikt även hitta den mest kostnadseffektiva lösningen på problemet med stölder.

Brottsförebyggande åtgärder mot butiksstölder

Situationella åtgärder mot butiksstölder inriktas vanligtvis mot tre delområden: butiksmiljö, personal och teknik (Clarke 2002). Förebyggande åtgärder i butiksmiljön tar sikte på butikens fysiska utformning och varuexponering. Sättet att exponera varor i butiken kan ha stor betydelse för stöldnivån och det mest effektiva sättet att förebygga stölder torde vara att sälja varor över disk (Brå 2002). Samtidigt riskerar den typer av åtgärder att ha en hämmande effekt på försäljningen och är därför sällan realistiska att genomföra. I stället kan man välja att inrikta åtgärderna på att öka upptäcktsrisken för brott. Att inreda butiken så att personalen får en god överblick av lokalen eller omdisponera stöldbergärliga varor till platser i butiken där personalen ofta uppehåller sig är relativt enkla åtgärder som i några mindre studier har visat sig ha viss preventiv effekt på stöldbrottsligheten (Farrington 1999). Andra åtgärder i butiksmiljön kan handla om att tydligt informera om att snatteri är en brottslig gärning i syfte att avskräcka kunderna från att begå brott. Exempelvis kan förekomsten av skyltar och dekaler med texten »snatteri polisanmäls« ha viss effekt på brottsligheten (Carter 1996, Farrington 1999;).

Till de vanligaste åtgärderna i butik för att motverka stöld och snatteri hör olika tekniska hjälpmedel, till exempel varularm och övervakningskameror. Elektroniska varuskydd används i mycket hög utsträckning och denna typ av brottskydd har också i flera studier visat sig ha en förebyggande effekt (se bl.a. Di Lionardo och Clarke 1996, Farrington 1999, Langton och Hollinger 2005). Det har dock påpekats att effekten vid varularm kan vara temporär och att de mer professionella brottslingarna med tiden ofta upptäcker metoder för att neutralisera åtgärder av detta slag. Även de få studier som har publicerats om den förebyggande effekten av övervakningskameror i butiksmiljön visar att den preventiva effekten är avtagande med tiden (Beck och Willis 1999). Samtidigt uppges just larm och kameror, enligt en intervjuundersökning med tidigare snattare, vara de två mest avskräckande åtgärderna i butik (Hayes 1999).

I större butiker och varuhus med hög kundfrekvens används ofta butikskontrollanter eller väktare för att förstärka bevakningen i butikerna. Den preventiva effekten av butikskontrollanter och väktare är i dag inte närmare känd. Några mindre studier har dock visat att bu-

tikskontrollanter endast observerar ett fåtal av stölderna i butik och att butikens egen personal ofta står för en större del av upptäckterna (Burrows 1988, Hayes 1999). Synliga och uniformerade väktare, liksom kännedom om att butikskontrollanter finns på plats, kan dock ha en avskräckande effekt på potentiella brottslingar (Hayes 1999).

Många av de åtgärder som vidtas för att förhindra kundstöld, exempelvis kameraövervakning, kan även användas för att förebygga internastöld. Flertalet åtgärder för att motverka personalstöld handlar om att försvåra brottets genomförande. Det kan ske genom olika former av rutin- och säkerhetskontroller i arbetet, exempelvis kontroller vid personalens hemgång eller vid ankomst av varor eller genom att begränsat tillträde till olika delar av eller funktioner i (lagerhantering) butiken (Langton och Hollinger 2005).

En del butiker tillämpar olika typer av screeningmetoder, exempelvis utdrag ut belastningsregistret eller drogtestar vid och under anställning i syfte att upptäcka personer som har högre risk att begå stöld. Sådana metoder kan dock upplevas som integritetskränkande och riskerar om de sker löpande att skapa en misstro mellan butiksledning och personal, vilket i sin tur kan underbygga en oärlighet hos personalen. I en jämförande studie mellan butiker med lågt respektive högt svinn i USA framgick emellertid att screeningmetoder jämte larm och kameraövervakning var en av få åtgärder som var signifikant vanligare i butiker med mycket lågt svinn (Langton och Hollinger 2005).

Personalens kunskap och engagemang är en viktig aspekt i det brottsförebyggande arbetet. Många åtgärder mot brott handlar därför om att höja säkerhetsmedvetandet hos personalen och därigenom även den informella kontrollen. Exempelvis har återkommande inventeringar av butikens svinn framhållits som viktiga för att höja personalens säkerhetstänkande med brottspreventiva effekter som följd (Carter 1996, Curtis 1998). Klarlagda säkerhetsrutiner och utbildning i säkerhetsfrågor är givetvis också en förutsättning för att många andra brottsförebyggande åtgärder i butiken som kräver personalens engagemang ska vara effektiva.

Kriminalpolitik

Den kriminalpolitiska debatten har i fråga om bekämpningen av butiksstöld i huvudsak rört två frågor. Dels effektiviseringen av rättsväsendets handläggning av den stora volymen snatteribrott (SOU 1982:39, SOU 1992:61, SOU 2002:44), dels införandet av ett straffsanktionerat förbud med syfte att kunna utestänga personer som lagförts för snatteri från den butikslokal där brottet tidigare har skett (SOU 1995:146, DS 2002:25).

Såväl möjligheten att utfärda så kallade tillträdesförbud i butik, som införandet av en förenklad brottsutredning och lagföring har varit fö-

remål för diskussioner och överväganden i lagstiftningsammanhang under lång tid och flera förslag har därvid lagts fram. Till exempel föreslog Trygghetsutredningen i sitt slutbetänkande (sou 1995:146) att straffbestämmelsen om olaga intrång skulle utvidgas till platser dit allmänheten har fritt tillträde (t.ex. butiker), och senast år 2002 föreslog Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU) en utvidgning av ordningsbottsinstitutet till alla brott med böter i straffskalan, som i det enskilda fallet endast kan rendera penningbot (t.ex. snatteri). Nämnda förslag kom dock båda att mötas av stark kritik i remissbehandlingen, vilket innebar att regeringen aldrig arbetade fram några lagrådsremisser i frågorna.

Ett förslag som har kommit att tillämpas – dock utan att det föranletts av någon ny lagstiftning (se Lagrådets protokoll 2005-02-07) – är den förenklade utredningsmetoden »snattefonen«. Metoden, som kortfattat innebär att vissa delar av brottsutredningen vid snatteribrott, bland annat identifiering av den misstänkte, förhör och hävande av ett gripande, handläggs per telefon med en särskild kontaktperson vid polismyndigheten, tillämpas numera i vissa polismyndigheter i landet, däribland i Skåne och Värmlands län (Polisen 2008). Förhoppningen är, som tidigare har påpekats, att de effektivitetsvinster som metoden medför även ska ha vissa brottspreventiva effekter (sou 2002:44).

Genom den ändring som infördes i lagen om godtrosförvärv den 1 juli 2003 är det inte längre möjligt att göra godtrosförvärv av stöldgods eller annan olovligt tillgripen egendom. Det är inte utrett vilken inverkan denna lagändring har haft på stölder och snatterier i butik, men det är tänkbart att den kan ha haft en förebyggande effekt på de butiksstölder som sker i avyttringssyfte.

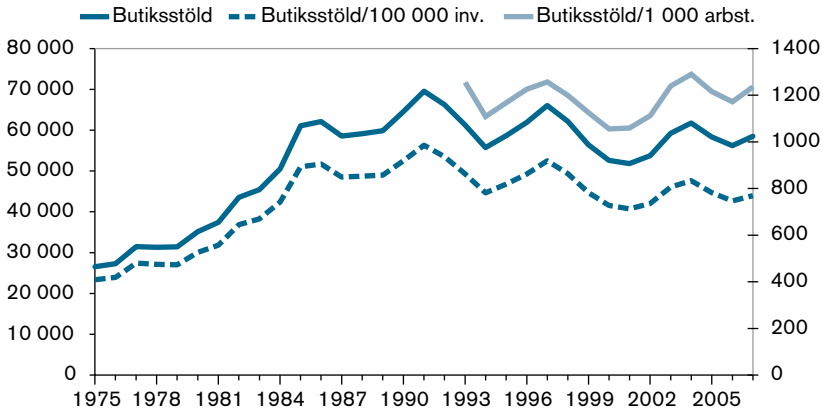
Referenser

- Abelson, E.S. (1989). *When Ladies Go A-Thieving: Middle-Class Shoplifters in the Victorian Department Store*. New York: Oxford Press.
- Adams, A., Hollinger, R.C (2006). 2006 *National Retail Security Survey – Final Report*. Gainesville, Florida: University of Florida. Security Research Project
- Bamfield, J. (2006). *The European Retail Theft Barometer*. Nottingham: Centre for Retail Research.
- Bamfield, J. (2007). *The Global Retail Theft Barometer*. Nottingham: Centre for Retail Research.
- Beck, A., Willis, A. (1999). Context-Specific Measures of CCTV Effectiveness in the Retail Sector. I: Tilley, N., Painter, K. (red.) *Surveillance of Public Space: CCTV, Street Lighting and Crime Prevention*. Crime Prevention Studies Series, Vol. 10:251–269. New York: Criminal Justice Press.

- Burrows, J. (1988). *Retail Crime: Prevention Through Crime Analysis*. Crime Unit, Paper 11. London: Home Office Crime Prevention Unit.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1990). Tiby, E. (1990). Kvinnor och brott i stadsmiljö, I: Wikström, P-O.(red.) *Brott och åtgärder mot brott i stadsmiljön*. Rapport 1990:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1994). *Brott och ordningsstörningar i butiker*. Rapport 1994:2. Författare: Marie Torstensson. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Allmänna förlaget.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1998). Knutsson, J. (1998). Butiksstölder. I: Ahlberg, J. (red.) *Brottsutvecklingen i Sverige, 1995–1997*. Rapport 1998:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1999a) Lindström, P. (1999). Innebär färre rapporteftergifter och åtalsunderlåtelser minskad brottslighet och ökad trygghet? I: *Åtta reflektioner om kriminalpolitik. En antologi*. Rapport 1999:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (1999b). *Kvinnors brottslighet*. Författare: M. Waldén. Rapport 1999:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). Edlund, M. (2001) Butiksstölder. I: Ulriksson, B. (red.) *Brottsutvecklingen i Sverige 1998–2000*. Rapport 2001:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Butiksstölder – problembild och åtgärder*. Författare: M. Edlund och L. Westfelt. Skrift. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). Ekström, L. (2004) Butiksstölder. I: Domén, L. (red.) (2004) *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006a). *Häleri. Den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden*. Rapport: 2006:6. Författare: L. Källman, L. Korsell. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006b). *Ungdomar och brott åren 1995–2005*. Författare: Robert Svensson. Rapport 2006:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Cameron, M.O. (1964). *The Booster and the Snitch: Department Store Shoplifting*. London: The Free Press of Glencoe.
- Carter, N. (1996). *Functional analysis of stimuli influencing retail theft*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Clarke, R. V. (1999). *Hot products: understanding, anticipating and reducing demand for stolen goods*. London: Home Office.
- Clarke, R. V. (2002). *Shoplifting*. Problem-Oriented Guides for Police Series No. 11. Washington: Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Service.

- Curtis, B. (1998). *Retail security: Controlling loss for profit*. Woburn: Butterworth.
- DiLionardo, R. (1996). Defining and measuring the economic benefit of electronic article surveillance. *Security Journal* 7(1): 3–9.
- DiLionardo, R., Clarke, R. (1996b). Reducing the rewards of shoplifting: An evaluation of ink tags. *Security Journal* 13(4): 19–33.
- Farrington, D. P. (1999). Measuring, explaining and preventing shoplifting: A review of British research. *Security Journal* 12:9–27.
- Hayes, R. (1999). Shop theft: An analysis of Shoplifter Perceptions and Situational Factors. *Security Journal*, 99:7–18.
- von Hofer, H., Tham, H. (2000). *Theft in Sweden: 1831–1998*. Stockholm: Stockholms universitet, kriminologiska institutionen.
- Knutsson, J. (1996). Snattaren – vanlig men okänd. *Apropå* 1996, 4:19–22.
- Langton, L., Hollinger, R.C. (2005) Correlates of Crime Losses in the Retail Industry, *Security Journal* 18 (3): 27–44.
- Mayer, M. (2002). Background Checks in Focus. *HR Magazine*. Vol 47, 1:59–63.
- Moore, R. H. (1983). College Shoplifters. Rebutal of Beck and McIntyre. *Psychological Report*, 53:III–III6.
- Rikspolisstyrelsen (1993). *Projekt angående utvärdering av aktion mot butikstillgrepp*. POB 1993:21. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- sou 2002:44. *Snabbare lagföring 3 – Snatteribrott*. Delbetänkande av Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU). Stockholm: Fritzes.
- sou 1995:146. *Trygghet mot brott – rollfördelning och samverkan*. Slutbetänkande från Trygghetsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- sou 1992:61. *Ett reformerat åklagarväsende*. Slutbetänkande av Åklagarutredningen. Stockholm: Fritzes.
- sou 1982:39. *Stöld i butik. Betänkande av stöldutredningen*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Polisen (2008). Uppgifter från polisens hemsida 2008-09-05: <www.polisen.se/inter/util/nodeid=21434&pageversion=1.jsp?articleid=152643>.
- Svensk Handel (2001). Opublicerat material.

Bilaga

Figur B1. Antal polisanmälda butiksstölder totalt (vänster axel) samt antal butiksstölder per 100 000 i medelbefolkningen respektive per 1 000 arbetsställen (höger axel), åren 1975–2007. Källa: Brå, SCB.